

BATIROVA Nilufar

*O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi,
Islom iqtisodiyoti va moliyasi, ziyorat
turizmi kafedrası dotsenti v.b. PhD
n.batirova@iiu.uz*

MUROBAHA SHARTNOMASINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

ОСОБЕННОСТИ КОНТРАКТА МУРАБАХА

FEATURES OF THE MURABAHA CONTRACT

Annotatsiya. Ushbu maqolada islom moliyasida aktivlarga asoslangan moliyalashtirish hamda savdo shartnomalaridan biri bo'lgan murobaha instrumentini qo'llash va o'zgartirish bilan tanishtiriladi. Murobahani moliyalashtirishning muhim xususiyatlari va tegishli buxgalteriya siyosati, tartibi mos ravishda tavsiflanadi va tushuntiriladi. Jumladan, islom moliyalashtirish instrumenti sifatida savdo kreditidan foydalanilsa, savdo-sotiq yoki ijara shartnomalarida asos sifatida aktivning mavjudligi eng muhim jihatlardan biri ekanligi yoritiladi. Xulosada ushbu shartnoma turida baza sifatida aktivning mavjudligi qarz yoki avansni savdo krediti shakliga almashtirish imkonini berishi, ishonchli boshqaruv asosidagi savdo va shaffoflik masalasi mijoz uchun qiymat va foyda o'rtasida ustamani belgilash masalasida birlamchi o'rin egallashi ta'kidlangan.

Kalit so'zlar. Murobaha, savdo instrumentlari, islom moliyasi muassasasi, an'anaviy kreditlash, ijara, ijara daromadi, kapital, zararni taqsinlash.

Аннотация. В этой статье рассказывается об использовании и модификации мурабaha, одного из контрактов по финансированию и торговле на основе активов в исламских финансах. Важные особенности финансирования Мурабaha и соответствующие учетные политики и процедуры описаны и объяснены соответствующим образом. В частности, если торговый кредит используется в качестве исламского инструмента финансирования, уточняется, что одним из наиболее важных аспектов является наличие актива в качестве основы в торговых или арендных договорах. В заключение отмечается, что наличие актива как базы в данном виде договора позволяет заменить кредит или аванс в виде торгового кредита, а вопрос торговли и прозрачности на основе доверительного управления занимает первостепенное место при

определении премии между ценностью и прибылью для клиента.

Ключевые слова. Мурабaha, инструменты продажи, исламский финансовый институт, традиционное кредитование, рента, рентный доход, собственный капитал, распределение убытков.

Annotation. This article talks about the use and modification of Murabaha, one of the asset-based financing and trading contracts in Islamic finance. The important features of Murabaha's financing and related accounting policies and procedures are described and explained accordingly. In particular, if trade credit is used as an Islamic financing instrument, it is clarified that one of the most important aspects is the presence of an asset as the basis in trade or lease agreements. In conclusion, it is noted that the presence of an asset as a basis in this type of contract allows the replacement of a loan or advance in the form of a trade credit, and the issue of trade and transparency based on trust management is paramount in determining the premium between value and profit for the client.

Keywords. Murabaha, selling instruments, Islamic financial institution, traditional lending, rent, rental income, equity capital, distribution of losses.

Kirish

Kapitalga asoslangan moliyalashtirishning muhim xususiyatlari sifatida kapital, foyda va zararni taqsimlash nisbatlarini ko'rish mumkin. Islom iqtisodiyotida moliyalashtirish faqat kapitalga asoslangan moliyalashtirish bilan cheklanmasdan, savdo yoki sotishga asoslangan moliyalashtirishga ham imkon beradi.

IMI (islom moliya instituti)lar tomonidan qabul qilingan moliyalashtirish shakllari an'anaviy bank biznesidan unchalik farq qilmaydigan shartnomalarga asoslanadi. O'xshashliklarga qaramay, aktivlarga asoslangan moliyalashtirishni foizli kreditlashdan ajratib turadigan tegishli xususiyatlari mavjud. An'anaviy kreditlardan farqli ravishda, islomiy moliyaviy operatsiyalar bevosita savdo va investitsiya faoliyati bilan bog'liq hisoblanadi. IMIlar tomonidan taklif qilinadigan mahsulot yoki xizmatlar ko'rinishidagi ushbu operatsiyalar bu turdagi faoliyatlarni osonlashtiradi. Bundan tashqari, islom iqtisodiyotiga mos likvid mablag'larning mavjudligi, samarali to'lov va ayirboshlash tizimlarini keltirib chiqarish bilan bir qatorda, samaradorlikni o'lchash uchun aniq belgilangan asosni talab qiladi. IMIlar real iqtisodiy

ko'rsatkichlarni aks ettiradi, shuningdek, boylik yaratish va boyliklarni uzatish orqali ijtimoiy-iqtisodiy adolatni ta'minlaydi. Ushbu yondashuvni hisobga olgan holda, foizli kreditlashni o'zgartirish yoki almashtirish nomoliyaviy sektor faoliyati va ular bilan bog'liq shartnomalarni o'rganish va ularni moliyalashtirish shartnomalari sifatida qo'llashdan boshlanadi.

Asosiy qism

An'anaga ko'ra, savdo shartnomalaridan moliyaviy bo'lmagan sohalarda keng foydalaniladi. Bularga ishlab chiqarish va qishloq xo'jaligi mahsulotlari kabi ishlab chiqarish shartnomalari, shuningdek, sotish, ijaraga berish va xizmatlar ko'rsatish kabi birja shartnomalari kiradi. Islom iqtisodiyotida savdo-sotiqqa alohida e'tibor qaratilib, sudxo'rlik yoki ribo ta'qiqlangan. Ya'ni, savdo shartnomalaridan foydalanish islom iqtisodiyoti tamoyillari va talablarini bajarish sharti bilan qabul qilinadi. Islom iqtisodiyotida qabul qilingan shunga o'xshash shartnomalar toifalari "Istisno" kabi ishlab chiqarish shartnomasi yoki Bay' al-Murobaha, Bay' al-Muajjal, Bay' as-Salam, Ijara kabi ayirboshlash shartnomalari sifatida tasniflanadi. Bu shartnomalar moliyaviy bitimni islom iqtisodiyoti talablari va tamoyillariga muvofiq tasdiqlash uchun asosiy aktivning mavjudligi yoki undan foydalanishni talab qiladi. Masalan, aktivni sotish yoki sotib olish uchun moliyalashtirish obyektini mavjudligi va qiymatini hisobga olish zarur hisoblanadi. Sotib olish narxi tarkibida IMlarning foydasi ham yotadi [1, 89]. IMlari tomonidan aktivning xizmatlaridan foydalanishni moliyalashtirish (masalan, ijara) aktivning samarali bo'lishini talab qiladi. Agar aktiv buzilgan bo'lsa, ijara daromadi to'xtatiladi.

Aktivning yo'qligi yoki undan foydalanish shartnomani haqiqiy emas deb hisoblaydi va bu holat moliyalashtirish operatsiyasiga ta'sir qiladi. Bu foizga asoslangan kreditlashdan sezilarli darajada farq qiladi, bunda taqdim etilgan kredit garov ta'minotini yoki kreditning maqsadi va undan foydalanishga bevosita bog'liq bo'lmagan ta'minot shaklini talab qiladi. Foiz majburiyati oldindan belgilangan va kafolatlangan bo'lib, aktivning ishlab chiqarish qobiliyatiga taalluqli bo'lmaydi. Shu sababli, har bir savdo bitimi uchun narx, to'lov va yetkazib berish kabi keng tasniflanishi mumkin bo'lgan asosiy xususiyatlarni bilish juda muhimdir. Savdo operatsiyalarini ushbu xususiyatlaridan birortasiz yakunlab bo'lmaydi. Bu islomiy moliyalashtirish uchun qabul qilingan shartnomalarning har xil turlarini ajratish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Islom iqtisodiyoti tamoyillari va talablaridan kelib chiqqan holda har bir savdo shartnomasi uchun turli xil xususiyatlar shakllanishi mumkindir. Moliyalashtirish tartibi hamda narx xususiyatlarining variantlari, ya'ni xarajatlarni to'liq oshkor qilishni talab qiladigan shartnomalarni kelishilgan narx asosida aniqlanishi mumkin bo'lgan shartnomalardan ajratib turadi [2, 65]. To'lov xususiyati darhol va kechiktirilgan to'lovlardan tashqari, bunday to'lovni oldindan amalga oshirish mumkin bo'lgan keng variantlarni taqdim etadi. Boshqa tomondan, tovarlarni yetkazib berish ham zudlik bilan yoki sekin, kechiktirilgan holatda amalga oshiriladi. Yetkazib berish ham(qisman bajarilishi sifatida) vaqt bo'yicha farq qilishi mumkin.

1-jadvalda har bir shartnomani belgilangan narx, stavka va to'lov xususiyatlaridan kelib chiqqan holda o'ziga xos xususiyatini ko'rish mumkin. Ushbu shartnomalar orasida Murobahaning o'ziga xos narx xususiyati bor, chunki u ishonch

1-jadval

Shartnoma turlari va savdo xususiyatlari

Shartnoma turi	Narxni aniqlash	Baho	To'lov	Yetkazib berish
Murobaha	Xarajat + foyda	Tugallangan	Darhol yoki kechiktirilgan	Darhol
Bai al-Muajjal	Muzokara qilingan	Tugallangan	Darhol yoki kechiktirilgan	Darhol
Ijara	Muzokara qilingan	Ruxsat etilgan yoki suzuvchi	Avans, darhol, bo'lib-bo'lib yoki kechiktirilgan	Darhol yoki kechiktirilgan
Salam	Muzokara qilingan	Tugallangan	Oldindan	Kechiktirilgan
Istisno	Muzokara qilingan	Tugallangan	Darhol, bo'lib-bo'lib yoki kechiktirilgan	Kechiktirilgan/bosqichma bosqich

shartnomasi (Amanah) bo'lganligi sababli, xarajatni oshkor qilishni talab qiladi. Qolgan shartnomalar kelishilgan bozor narxi xususiyatini qabul qiladi, bunda xarid yoki xizmatlar narxini oshkor qilish talab etilmaydi. Odatda bozor narxi kelishilgan narx uchun asos sifatida foydalaniladi. Ijara ham suzuvchi, ham qat'iy tarif bo'yicha eng moslashuvchanlikni ta'minlaydi. To'lov xususiyati Salam shartnomasi uchun alohida bo'lib, unda avans to'lovi tovar yetkazib berilishidan oldin to'liq amalga oshiriladi. Ijara va Istisna shartnomalari eng moslashuvchan to'lov imkoniyatlarini taklif etadi. Bu xususiyatlar moliyalashtirish kelishuvlarini ishlab chiqish, xizmat ko'rsatish va savdo uchun muhim ta'sir ko'rsatadi. Bundan tashqari, moliyalashtirishning har bir bosqichidagi risklar shartnomalar bo'yicha farqlanadi [4, 73]. Savdo faoliyatini moliyalashtirishning roli asosan mijozlarning xaridor/import qiluvchi yoki sotuvchi/eksportchi sifatidagi talablarini qondirishdan iborat. Odatda, xaridor mahsulotni sotib olish uchun kreditga muhtoj bo'lsa, sotuvchi yoki eksportchi esa hom ashyolarni sotib olish yoki ishlab chiqarish uchun kreditga muhtoj bo'ladi. Sotuvchi va xaridorni moliyalashtirish murobaha moliyalashtirish usuli orqali hal qilinishi mumkin. Ya'ni, xarajat va qo'shimcha to'lov moliya instituti tomonidan moliyalashtiriladi. Hom ashyo sotib olishi yoki ishlab chiqarishi kerak bo'lgan sotuvchi yoki eksportchini moliyalashtirishda «Salam» va «Istisno» kapital shartnomalari qabul qilinadi. Salam tovarlar uchun, Istisna esa ishlab chiqarilgan mahsulotlar yoki qurilish loyihalari uchun mos keladi. Sotuvchi yoki ishlab chiqaruvchiga ma'lum muddatga pul mablag'i beriladi.

Murobaha shartnomasiga xos bo'lgan xususiyat xarajat va qo'shimcha to'lovning alohida narx xususiyatiga egaligi va xarajatlarni oshkor qilishidir. Bu bitim ikki yoki undan ortiq tomonlar faoliyatda ishtirok etganda yuzaga keladi, bunda xarajat va belgilangan foyda sifatida talab qilinadigan ustamani oshkor qilish zarurati mavjud. Vositachi, ya'ni moliyaviy muassasa buyurtmachi (yakuniy xaridor) nomidan sotib olish uchun ishonchli harakat qilganda, qilingan xarajatlarni oshkor qilish talabga aylanadi [13, 15]. Vositachining roli buyurtmachi nomidan sotib olish bo'yicha tajribaga ega bo'lish yoki yakuniy xaridorning sotib olish talabini amalga oshirish

uchun moliyalashtirishni ta'minlashdir. Ikkala holatda ham xarajat va foyda oshkor qilinadi. Foyda ayirboshlash uchun ham, belgilangan muddat uchun ham belgilanadi. Shunday qilib, olingan foyda sotuvchi tomonidan qabul qilingandan so'ng xaridor tomonidan to'lanmaslik xavfi bilan mutanosib bo'ladi. Murobaha tovarlarni tannarxi va ustama qo'shib sotish sifatida belgilanadi. Ushbu kelishuv bo'yicha sotuvchi sotishdan oldin aktivga egalik qiladi va uni o'zi xohlagan qiymati bo'yicha sotishga qaror qiladi va mijozga ustiga to'lov qo'shib, narxni belgilaydi. Boshqacha qilib aytganda, agar sotib olish qiymati 100 000 shartli birlik bo'lsa va uch oy davomida sotib olishni moliyalashtirish uchun moliyaviy muassasa 20% ustamaga kelishilgan bo'lsa, sotish narxi 120 000 shartli birlikni tashkil qiladi. Ushbu shartnoma turi so'nggi xaridorning tajribasi yo'qligi yoki mijozning kreditga bo'lgan ehtiyoji tufayli vositachi moliya muassasasini o'z ichiga oladi. Murobaha savdoni moliyalashtirish usuli chakana sotuvchi mijozga savdo kreditini taqdim etayotgan bir vaqtda bu usulda moliyalashtirish narxini sotib olish narxiga qo'shimcha sifatida oshkor qilinganligi tufayli ham keng tarqalgan. Murobahani moliyalashtirishda Islom moliyaviy muassasasi moliyaviy vositachilik funksiyasini o'z zimmasiga oladi, bu yerda u buyurtmachidan buyurtmani olganidan so'ng kerakli tovarlarni sotib oladi va ularni xaridorga o'z narxi va ustama narx bo'yicha sotadi. Foyda stavkasi, to'lovlar jadvali va moliyalashtirish muddati mijozga yetkaziladi.

Murobahani moliyalashtirishning muhim shartlari islom iqtisodiyoti tamoyillari va talablariga muvofiq quyidagicha belgilangan:

I) moliyalashtirish miqdorini ifodalovchi sotib olish qiymati mijozga oshkor qilinishi kerak;

II) moliyalashtirish qiymati to'lanmagan moliyalashtirish summasidan olinadigan foizlar shaklida bo'lmasligi kerak;

III) obyektlarning paydo bo'lishi, xizmat ko'rsatish va xarajat, foydani hisobga olish nuqtai nazaridan shaffofligi rag'batlantiriladi;

IV) xaridor, sotib oluvchi sifatida, mahsulotning har qanday anomalialari (meyordan chetga chiqish) uchun sotuvchiga murojaat qilish huquqiga ega yoki shartnomani bekor qilishi mumkin;

V) Xarid uchun majburiyat shakli sifatida mijozdan avans to‘lovi yoki depozit olishga ruxsat beriladi.

Bundan tashqari, Islom moliyasi muassasasi (bank) murobahani moliyalashtirishganda va bank tovarlarni sotib olganda sotib olish bilan bog‘liq barcha majburiyatlarni ham o‘z bo‘yniga oladi. Agar murobaha shartnomasidan mijoz voz kechganda, sotib olish xavf majburiyati bank tomonidan qoplanadi.

Murobaha shartnomasini moliyalashtirishda islom moliya instituti uchun moliyalashtirish miqdorini tiklash uchun aktivlar xavfsizlik shakli sifatida garov sifatida olinishi mumkin. Mijozning o‘z vaqtida to‘lovni amalga oshirish jarayonida u to‘lovga qodir bo‘lmagan holat yuzaga kelsa, moliya muassasasi qarzdorga to‘lov qulayligini ta‘minlashi lozimdir. Biroq, to‘lovga qodir qarzdor tomonidan kechiktirish yoki huquqbuzarlik xatti-harakatlarining har qanday shakli ushbu shartnomani to‘xtatish yoki belgilangan jarima to‘lovi uchun huquqning yuzaga kelishiga olib keladi. Jarima to‘lovi moliyaviy muassasa uchun daromad emas, balki xayriya sifatida rasmiylashtiriladi. IMI tomonidan sotuvchi tomonidan olingan har qanday narx chegirmasi, masalan, savdo chegirmasi mijozga foyda keltirishi, uning foydasiga ishlashi kerak.

Mijozga aktivni sotib olish va sotish orqali moliyalashtirishni ta‘minlashda IMI aktivlarni qaytarib sotib olishi taqiqlanadi yoki aksincha. Ushbu hodisa mijoz aktivga ega bo‘lganda va uni ishlab chiqaruvchiga sotish va qayta sotib olish orqali qayta moliyalashtirishga intilganda paydo bo‘ladi. Shu bilan bir qatorda, ba‘zi IMIlar mijozga o‘z aktivlarini sotish va aktivni mijozdan sotib olish orqali moliyalashtirishni ta‘minlaydi. Ikkala holatda ham haqiqiy sotish bo‘lmaydi, chunki aktivning iqtisodiy foydasi sotuvchi tomonidan saqlanib qoladi.

Murobahani moliyalashtirishni amalga oshirishda uchta qadam kuzatiladi. Birinchidan, mijoz sotib olinadigan tovarlarni aniqlaydi. Ikkinchidan, IMI mijozdan sotib olish buyurtmasini olgandan keyin tovarlarni naqd pulga sotib oladi. Va nihoyat, tovarlar mijozga taqsit (ko‘p hollarda), naqdini keyin berish, darhol to‘lovlaridan biri asosida sotiladi (sotib olish buyurtmasi asosida).

Ushbu qadamlar aktivlarni tan olish va o‘lchash masalalarida aniqlikni talab etadi.

Pul shaklida bo‘lmagan aktivni sotib olish nuqtasida IMI aktivni sotib olingan qiymat bo‘yicha balansda qayd qiladi va hisobotni taqdim etadi. Aktivni baholash bo‘yicha har qanday noqulay va qulay narx harakati aktivni mijozga sotishdan oldin IMI balansida aks etadi. Shunday holatlardan biri, IMIning aktiv masalasida inventarizatsiya qiymatining o‘zgarishiga duch kelishidir. Ko‘p holatlarda moliya muassasasi aktivni sotib olishi bilan uni tezda mijozga sotib olish majburiyati bilan yetkazib berishi orqali o‘z xavflarini himoya qiladi. Bu xavf ta‘sirini kamaytiradi va qiymat balans qiymatida saqlanadi. Masalan, uskunalar IMI tomonidan 50,000 sh.b. uchun sotib olinadi. Agar yetkazib berilmasligi sababli uskunaning qiymati 10% ga qadrsizlansa, uskunalar 45000 ga baholanadi. 5,000 ning yo‘qolishi IMI tomonidan qoplanadi. Boshqa tomondan, agar mijozga zudlik bilan yetkazib berilsa, bu qadrsizlanishning ta‘sir qilishidan qochadi.

Murobahani moliyalashtirishda moliya instituti tomonidan uni hisobga olishda turli xil yondashuvlar qabul qilingan. Misol uchun, uskunaning sotish narxiga 20% foyda belgilandi. Sotish narxi-50 000 + 10 000 = 60 000. Moliyalashtirish miqdori to‘g‘risida hisobot amalda farq qiladi. Masalan, ikkita moliya instituti ‘A’ va ‘B’ moliyaviy ma’lumotlarni quyidagicha taqdim etishi mumkin:

2-jadval

Murobahani moliyalashtirish

	A moliyaviy muassasa	B moliyaviy muassasa
Murobahani moliyalashtirish	50000	60000
Kechiktirilgan foyda		(10000)
	50000	50000
Shubhali qarzlari rezervi (1%)	(500)	(500)
	49500	49500

Garchi “A” va “B” moliya institutining ikkalasi ham 50,000-ni moliyalashtirishning haqiqiy miqdori sifatida va 500-ni shubhali qarz uchun taqdim etish sifatida qabul qilsada, ‘B’ moliya instituti 10000 sh.b.ni kechiktirilgan foyda miqdori

sifatida tan olmoqda. Kechiktirilgan foydani oshkor qilish o'rinli, chunki bu IMIga foyda miqdorini kuzatishga imkon beradi. 'A' moliyaviy muassasasi holatida bitimni qo'llab-quvvatlash uchun memorandum yozuvi taqdim etiladi. Bitim asosida moliyalashtirish miqdori 60,000, shu jumladan 10,000 kechiktirilgan foyda va mijozdan to'lov nuqtasida olinadigan debitorlik qarzi sifatida tan olinadi. 'B' muassasaning hisoboti kechiktirilgan foyda va AAOIFI talablariga muvofiq shubhali qarz uchun ta'minotni olib tashlaganidan keyin olinadigan sof Murobahani taqdim etadi.

Pul bo'lmagan murobaha aktivlari va murobahani moliyalashtirishdan olinadigan daromad har doim savdo yoki moliyalashtirish daromadi sifatida tan olish nuqtai nazaridan muhokama mavzusi bo'lib kelgan. Moliya muassasasining balansiga tovar moddiy zahira sifatida olinuvchi murobaha obyekti keyinchalik xaridorga foyda bilan sotilganda, bu holatda moliya muassasasining foydasi savdo foydasi sifatida e'tirof etiladi. Biroq, ma'lum bir stavka bo'yicha ma'lum bir belgilangan moliyalashtirish muddati daromadni aniqlash uchun juda muhim jihat bo'lib hisoblansa, bu holatda daromad moliyalashtirish daromadi sifatida tan olinadi. Yuqorida aytib o'tilganidek, Murobaha daromadi shartnomada ko'rsatilgan kechiktirilgan Murobaha foydasidan tan olinadi. Tan olinadigan Murobahaning umumiy daromadi kechiktirilgan foydadan oshmasligi kerak. Bu Murobahadagi o'ziga xos xususiyat bo'lib, unda foyda miqdori cheklangan hisoblanashidir, ya'ni dastlabki tan olingan foydaning odatda o'zgartirilmassligidir. Ushbu chegaradan tashqarida tan olingan har qanday daromad taqiqlanadi va bu foiz yoki sudxo'rlikka o'xshab ketadi. Shu munosabat bilan, IMI har bir davr uchun o'z vaqtida to'lovni amalga oshirishga va to'lanmagan moliyalashtirish mablag'ini yig'ishga e'tibor qaratishi kerak. Hisoblash metodiga ko'ra foyda belgilangan muddat uchun hisoblab chiqiladi va tan olinadi. Murobahani moliyalashtirish davrining har qanday uzaytirilishi kengaytirilgan davrda hisoblangan foyda yo'qligini anglatadi, chunki umumiy foyda kelishilgan xarajatlardan va ortiqcha stavkadan oshmaydi.

Moliya organi tomonidan belgilangan muddatdan ortiq to'lovni kechiktirish holatlarida, masalan, uch oy, moliyalashtirish miqdori xaqiqiy

deb hisoblanmaydi va daromad tan olinishdan to'xtatiladi. Ko'pgina moliya muassasalari uchun ikkinchi usul afzal hisoblanadi. Sababi, bu usulda qoplanmagan moliyalashtirishning 10% ida daromad tan olinadi. Biroq, ushbu formatda daromadni hisoblash uchun belgilangan ustamadan oshib ketmasligini nazorat qilib borish zarur. Mijoz to'lov jadvaliga rioya qilmasa va kechikish belgilangan muddatdan ortiq bo'lsa, masalan, 90 kun, moliyalashtirish ma'lum yurisdiksiyalar tomonidan bajarilmagan deb hisoblanadi va olingan daromad to'xtatiladi. Buning sababi, daromad cheksiz jamg'arilmasligi bilan bog'liqdir. Bundan tashqari, Kengashning qarorlariga binoan to'lov shartini bajara oladigan, ammo bajarmayotgan mijozlar uchun ham jazo qo'llanilishi mumkin. Bunday jarimani hisoblash foiz hisob kitobiga o'xshamaydi. Misol uchun, agar belgilangan muddat uchun to'lanmagan qoldiqdan yiliga 1% miqdorida bir tekis stavkada jarima undirilsa, bu miqdor IMIga kompensatsiya sifatida tegishli bo'ladi. Ba'zi hollarda bunday jarimalardan tushgan tushumlar monitoring xarajatlarini qoplash uchun mo'ljallanadi, ammo aksariyat hollarda ular xayriya sifatida taqsimlanadi.

AAOIFIning moliyaviy hisob standartining 2-soni Murobaha faoliyatidagi buxgalteriya operatsiyalarini to'g'ri yuritilishiga qaratiladi. Ushbu standart murobaha operatsiyalaridagi daromadlar, xarajatlar, foyda va zararlar, shuningdek, bunday moliyalashtirish bilan bog'liq debitorlik qarzlari uchun hisobot talablarini belgilaydi. Murobaha shartnomasini cheklanmagan yoki cheklangan investitsiya hisobvarag'i mablag'larini o'z ichiga olganligi aniq ko'rsatilishi va oshkor etilishi lozimdir. IMI aktivlarni sotib olish qoidasiga ko'ra aktivlar shartnoma tuzish paytida tarixiy qiymat bo'yicha o'lchanishi kerak. Mijozga yetkazib berish majburiyati bilan aktivlar sotib olinganidan so'ng, aktivlar tarixiy qiymat yoki sof sotish qiymatining qaysi biri pastroq qiymatni tashkil etsa, o'sha qiymat bilan o'lchanishi kerak. Agar ular bunday majburiyatsiz sotib olingan bo'lsa, aktivlar naqd puldagi ekvivalent qiymatida o'lchanishi kerak. Bu holatda aktiv qiymatini belgilash bo'yicha qo'shimcha oshkor qilish talabi talab qilinadi. Shartnoma tuzish paytida olingan har qanday chegirma, masalan, savdo chegirmasi daromad sifatida tan olinmaydi, balki

tovar narxining pasayishi sifatida qaraladi. AAOIFI standarti tomonidan tavsiya etilgan qoidaga ko'ra ushbu chegirma buxgalteriya yozuvlarida (chegirmaning foydasi) mijozga o'tkazilishi kerak hisoblanadi.

Aktivlar mijozga ustama narx bilan birga o'tkaziladi, IMI murobaha debitorlik qarzini tarkibida kechiktirilgan foydani qayd etadi. Kechiktirilgan foyda to'lanmagan murobaha debitorlik qarzi sifatida qayd etiladi. Murobaha debitorlik qarzlari naqd pul ekvivalenti qiymatida, ya'ni shubhali qarzlarning rezerfiga kamaytirilgan holda aks etilishi kerak. Murobaha moliyalashtirishida aktiv mijozga kreditga sotilganda, aktivning ustiga qo'yilgan ustama narx foyda belgisi sifatida tan olinadi. Agar moliyalashtirish bir nechta to'lovlarni o'z ichiga olishi mumkin bo'lsa va kredit muddati bitta hisobot davridan oshib ketsa, daromad hisobot davri(lar)ga mutanosib ravishda to'lovlar jadvali bilan muntazam ravishda taqsimlanadi. Hisobga olish usuliga ko'ra (ya'ni tovarlar xaridorga yetkazilganda yoki xizmatlar bajarilganda daromad tan olinadi, puli kelib tushganda emas) foydani proportsional davrlarga taqsimlash asosida tan oladi, bu holatda pulning xaridordan kelib tushgani yoki tushmagani ahamiyatsizdir. Undirilmaydigan debitorlik qarzlari uchun shubhali qarzlarning rezervi ko'zda tutilishi lozim hisoblanadi. Kassa usulida esa daromad va foyda to'lovlar kelib tushgan paytdan boshlab tan olinadi, bu Kuzatuv Kengashining (SSB) yoki muayyan yurisdiksiya reguliatorining talabi bo'lishi mumkin. Moliyalashtirish qiymati, unga tegishli xarajat va daromadlar muvofiqlik prinsipi asosida tan olinadi. Hisoblashda hisob-kitob summasi to'lanmagan moliyaviy summani, shu jumladan, kechiktirilgan daromadni ifodalaydi. AAOIFI erta hisob-kitob qilishning ikkita usulini tan oladi. Birinchi usul hisob-kitob paytida foydaning bir qismini chegirib tashlashga imkon beradi, ikkinchisi esa hisob-kitobdan so'ng foydaning bir qismini ushlab qolish (qoplash) bilan to'liq hisoblashni talab qiladi.

Xulosa

1. Aktivlarga asoslangan moliyalashtirish operatsiyalarini tahlil qilishda bitimga tegishli savdo xususiyatlarini aniqlash muhimdir; bu xususiyatlar narx, to'lov va yetkazib berish masalasida

ko'rinadi, masalan, Murobaha shartnomasi narx xususiyati bilan tavsiflanadi, bu yerda xarajat va foyda, to'lovlar jadvali va darhol yetkazib berish kabi xususiyatlar oshkor qilinishi kerak – ushbu savdo xususiyatlarining kombinatsiyasi aktivlarga asoslangan moliyalashtirish operatsiyalarini tan olishni osonlashtiradi.

2. Murobahani moliyalashtirish asosan IMI tomonidan mijoz uchun tovarlarni kreditga sotib olishni moliyalashtirish sifatida ta'riflanadi; IMI, buyurtmachi tomonidan buyurtmani qabul qilgandan so'ng naqdga tovarni sotib oladi va keyinchalik mijozga belgilangan davr davomida kredit narxida buyurtmachiga sotadi.

3. Ishonch shartnomasi (Amanah) asosida Murobaha moliyalashtirish bitimining haqiqiylikini ta'minlashda moliya instituti mijozga xarajat va foydani oshkor qilishi kerak; hisoblangan foyda sotib olish joyida kelishilgan narxdan oshmasligi kerak.

4. Mijoz tomonidan buyurtma olinganidan keyin olingan garov (deposit) nafaqat buyurtmani tasdiqlaydi, balki mijozga tovarlarni qabul qilinmay qolishdagi yo'qotish riskidan qutultiradi; Murobaha moliyalashtirishda sotib olingan tovarlar to'lanmagan qarzlarning kafolati sifatida garov sifatida qabul qilinishi mumkin.

5. Savdo nuqtasida aniqlangan foyda kechiktirilgan foyda deb tan olinadi va balansda aks ettiriladi; daromadlarni tan olishning kelishilgan usuli asosida, ya'ni yalpi proportsional, doimiy stavka yoki daromadlilik metodlari asosida, foyda foyda va zararlar to'g'risidagi hisobotda aks ettiriladi va tan olinadi.

6. Majburiyatlar bajarilmagan hollarda, yoki to'lovni kechiktirish yoki defolt holatlarida daromad to'xtatiladi va jarima tayinlanadi; jazo huquqbuzarlik xatti-harakatlarini oldini olish uchun mo'ljallangan va u undirilgan holatda, xayriya sifatida belgilanadi.

7. Murobahani moliyalashtirish mijozga sotib olingan tovarlarni sotish paytida aks ettiriladi; moliyalashtirish miqdori alohida oshkor qilinadigan kechiktirilgan foydani o'z ichiga oladi. Mudoraba mablag'lari ishtirokidagi moliyalashtirish miqdorining foizi ham ko'rsatiladi.

8. Shubhali qarzlarning rezervi moliyalashtirish mablag'idan kelgusi davr daromadlarini ayirmasi qiymatiga tuzilishi zarur.

**FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR
RO'YXATI**

1. Нуриев Б.Д., Галиуллина В.В. Мурабаха как инструмент исламского банкинга // Вестник УГНТУ. Наука, образование, экономика. Серия: Экономика. 2016. №1 (15). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/murabaha-kak-instrument-islamskogo-bankinga> (дата обращения: 22.01.2024).
2. Михеева И.Е. Правовые особенности финансирования по договору мурабаха в соответствии с исламским правом // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. 2016. №2 (57). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovye-osobennosti-finansirovaniya-po-dogovoru-murabaha-v-sootvetstvii-s-islamskim-pravom> (дата обращения: 22.01.2024).
3. Хаззар М.Э., Михеева И.Е., Алексеева Д.Г. Правовые особенности этического (исламского) банкинга (на примере договора мурабаха) // Вестник Пермского университета. Юридические науки. 2018. №39. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovye-osobennosti-eticheskogo-islamskogo-bankinga-na-primere-dogovora-murabaha> (дата обращения: 22.01.2024).
4. Ибадов Э.С., Шмырева А.И. Некоторые аспекты деятельности исламских банков // Идеи и идеалы. 2013. №3 (17). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/nekotorye-aspekty-deyatelnosti-islamskih-bankov> (дата обращения: 22.01.2024).
5. Nuriev B.D. Muslim international law: the problem of identification//Eurasian law journal – 2015. – № 7.
6. Samir Alamad. Financial and Accounting Principles in Islamic Finance, <https://doi.org/10.1007/978-3-030-16299-3>
7. Ravshanov A., Abdurasulov B. Islom iqtisodiyotida fiqhiy qoidalar. – Toshkent: “O‘zbekiston” NMIU, 2019. – 248 b. Taqi Usmani. An introduction to islamic finance. Karachi. Pakistan. 2014. P. 169.
8. Ayyub Muhammad. Understanding Islamic Finance. – England. John Wiley & Sons Ltd, 2007. P. 505.
9. Байдаулет Е.А. Исламий молия асослари [Матн] // Е.А. Байдаулет. – Тошкент: «O‘zbekiston» НМИУ, 2019. – 505 б.
10. Абдуллаев Р. Ислам иқтисодиётида савдо ва тадбиркорлик. – Т.: «EFFECT-D» нашриёти, 2022. – 232 б.
11. Жўраев Б. Исламий молиялар ва банк тизими. – Т.: “Ўзбекистон” НМИУ, 2014. – 464 б.
12. Obiyathullah I.B. “Derivatives Instruments and Islamic Finance Some Thoughts For A Reconsideration”, International Journal of Islamic Financial Services, 1(1) (1999).
13. Khan M.F., “Islamic futures and their markets: with special reference to their role in developing rural financial markets”, Jeddah: Islamic Research and Training Institute, Research paper no 32 (1996).
14. Danila N., “Derivatives: An Islamic Perspective”, Journal of International Finance and Economics, 9(3) (2009)83-90).
15. Nawawi R.H., Islamic Law on Commercial Transactions, (Kuala Lumpur CERT Publication Sdn. Bhd; 2009).

